Yuqori sinf o‘quvchilarini tarbiyalashda Buxoro folklor qo‘shiqlarini o‘rgatishning pedagogik asoslari

Jamshid Burxonjonovich Normuminov
BuxDPI

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta’lim maktablarining yuqori sinf o‘quvchilarini tarbiyalashda Buxoro folklor qo‘shiqlarini o‘rgatishning pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Buxoro vohasi xalq qo‘shiqlarining o‘ziga xos ohang, ritm va mazmun xususiyatlari, ularning o‘quvchilarda milliy g‘urur, vatanparvarlik, axloqiy-estetik fazilatlar va musiqiy didni shakllantirishdagi tarbiyaviy imkoniyatlari yoritilgan. Yuqori sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda folklor namunalarini tanlash tamoyillari, o‘qitishning bosqichlari, shakl va metodlari asoslab berilgan. Shuningdek, an’anaviy usullarni interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya vositalari, ijodiy loyihalar va jonli ijrochilar bilan uchrashuvlar bilan uyg‘unlashtirish, oila va mahalla bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalaridan musiqa madaniyati o‘qituvchilari, to‘garak rahbarlari va san’at ta’limi muassasalari o‘z faoliyatida foydalanishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Buxoro folklori, xalq qo‘shig‘i, pedagogik asoslar, yuqori sinf o‘quvchilari, tarbiya, milliy qadriyatlar, musiqiy ta’lim, interfaol metodlar, ma’naviy-estetik tarbiya, ijodiy faollik

Pedagogical foundations of teaching Bukhara folk songs in the upbringing of senior students

Jamshid Burxonjonovich Normuminov
Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: This article analyzes the pedagogical foundations of teaching Bukhara folk songs in the upbringing of senior students of general secondary schools. It describes the distinctive melodic, rhythmic, and thematic features of the folk songs of the Bukhara oasis and their educational potential for fostering national pride, patriotism, moral and aesthetic qualities, and musical taste in students. Taking into account the age-related and psychological characteristics of senior students, the principles of selecting folklore samples, as well as the stages, forms, and methods of teaching, are substantiated. In addition, practical recommendations have been developed on combining traditional methods with interactive methods, information and

(cc) BY

communication tools, creative projects, and meetings with live performers, as well as on establishing cooperation with families and the community. The results of the research can be used by music culture teachers, club leaders, and arts education institutions in their work.

Keywords: Bukhara folklore, folk song, pedagogical foundations, senior students, upbringing, national values, music education, interactive methods, moral and aesthetic education, creative activity

Buxoroda ko‘p yillardan beri yashab, o‘qib, ishlayotgan odam sifatida men bir narsani tez-tez o‘ylayman: shahrimizning har bir ko‘chasi, har bir hovlisi o‘z ovoziga ega. Kechqurun mahalla bo‘ylab yursangiz, qaysidir uydan alla, qaysidir to‘ydan doira sadosi, qaysidir derazadan buvining past ovozda aytgan eski ashulasi eshitiladi. Bu tovushlar bolalikdan quloqqa singib ketadi, biz ularni hatto sezmay ham yurgan bo‘lamiz. Ammo yuqori sinfga kelganda o‘quvchilarning ko‘pi bu ovozlardan uzoqlashgan bo‘ladi: ularning quloqlari boshqa ohanglarga o‘rganib qolgan. Shu holat meni mavzuga olib keldi. Savol oddiy, lekin javobi oson emas: Buxoro folklor qo‘shiqlari orqali o‘smirni qanday tarbiyalash mumkin va buni pedagogik jihatdan qanday asoslash lozim?

Tarbiya haqida gapirganda biz ko‘pincha katta so‘zlarni ishlatamiz: vatanparvarlik, milliy g‘urur, ma’naviyat, odob. Bu so‘zlar to‘g‘ri, lekin ular o‘smirga qanday yetib boradi? Menimcha, o‘smir bunday tushunchalarni nutqdan ko‘ra tajribadan o‘rganadi. Unga “vatanni seving” deb ming marta aytsangiz ham, bir marta o‘z bobosi aytgan qo‘shiqni ohangi bilan eshitib, uni o‘zi kuylab ko‘rgan zahoti ichida bir narsa qimirlaydi. Musiqa tarbiyasining kuchi ham ana shunda: u so‘z bilan emas, his bilan ishlaydi. Folklor esa bu hissiy tarbiyaning eng toza, eng tabiiy manbalaridan biri, chunki unda xalqning asrlar davomida to‘plangan tuyg‘ulari, qadriyatlari va hayotga munosabati saqlangan.

Yuqori sinf o‘quvchisi haqida o‘ylaganda, uni oddiy bola deb tasavvur qilish xato bo‘ladi. Bu o‘n to‘rt-o‘n yetti yoshdagi, o‘zligini izlayotgan, hamma narsaga shubha bilan qaraydigan va shu bilan birga yaxshi muomalaga juda sezgir yosh inson. U o‘qituvchining har bir so‘zini tarozida tortadi, soxtalikni darhol sezadi. Unga tayyor qoliplarni, quruq nasihatni o‘tkazib bo‘lmaydi. Shu sababli bu yoshdagi o‘quvchilarni tarbiyalashda tarbiyaviy maqsad yashirin, lekin samimiy bo‘lishi kerak: o‘qituvchi “men sizni tarbiyalayapman” demasdan, qiziqarli ish orqali bolaning ichki dunyosiga tegishi lozim. Folklor qo‘shig‘i aynan shunday ish bo‘la oladi, bu menga amaliyotda ham, adabiyotlarni o‘qiganda ham ayon bo‘ldi.

Buxoro vohasining musiqiy merosi haqida alohida gapirish joiz. Bu shahar asrlar davomida Sharqning yirik madaniy markazlaridan biri bo‘lgan, shashmaqom aynan shu tuproqda shakllanib kamolga yetgan, deb e’tirof etiladi. Maqom bilan bir qatorda

(cc) BY

oddiy xalq orasida yashagan qo‘shiqlar ham ko‘p: alla, yor-yor, o‘lan, mavrigi, lapar, marosim va mehnat qo‘shiqlari, bolalar o‘yinlari. Buxoro ayollarining, ya’ni sozandalarning to‘y va marosimlardagi ijrochilik an’anasi ham alohida qadrlanadi. Voha ikki tilli, o‘zbek va tojik tillari yonma-yon yashagan muhit bo‘lgani uchun uning folklorida ikki tilning, ikki madaniy qatlamning ta’siri seziladi. Bu bilan Buxoro folklori boy va o‘ziga xos, ya’ni o‘quvchi uchun ham ibratli, ham qiziqarli material.

Shu o‘rinda bir narsani ochiq aytishim kerak. Buxoro folklori haqida ko‘p yozilgan, ko‘p gapirilgan, lekin uni maktabda, ayniqsa yuqori sinflarda, qanday o‘rgatish masalasi ancha kam yoritilgan. Musiqa darslarida milliy qo‘shiqlar bor, lekin ular ko‘pincha umumiy xalq qo‘shiqlari sifatida beriladi, mahalliy, vohaga xos qatlam esa tushib qoladi. Natijada Buxoroning o‘z bolasi o‘z yurtining ohangini emas, umumiy “milliy” musiqani eshitadi. Bu yomon emas, albatta, lekin o‘z tuprog‘iga xos boyliklarni bilmagan bola, menimcha, o‘z ildizidan uzilgan bo‘ladi. Mahalliy folklor esa u uchun eng yaqin, eng qo‘l yetadigan, oiladan va mahalladan topish mumkin bo‘lgan manbadir.

“Pedagogik asoslar” iborasini ham izohlash kerak. Menimcha, bu yerda uch narsa nazarda tutiladi: tamoyillar, ya’ni qaysi qoidalarga tayanamiz; mazmun, ya’ni nimani o‘rgatamiz; va usul, ya’ni qanday o‘rgatamiz. Bu uchala qism bir-biri bilan bog‘liq. Tamoyilsiz mazmun tasodifiy yig‘indiga aylanadi, usulsiz mazmun o‘quvchiga yetib bormaydi, mazmunsiz usul esa quruq shakl bo‘lib qoladi. Men bu maqolada ularni birgalikda ko‘rib chiqmoqchiman. Shuning uchun tarbiyaning umumiy tamoyillari, Buxoro folklorining mazmuni, o‘smirning yosh xususiyatlari, tanlash mezonlari, o‘qitish bosqichlari va usullari birin-ketin, lekin bir-biriga bog‘lanib bayon etiladi, bu mening asosiy uslubim.

Tamoyillar haqida gapirsak, birinchisi milliylik va uzviylik tamoyilidir. Ya’ni tarbiya xalqning o‘z tarixi, qadriyatlari va an’analariga tayanishi kerak, bobolardan qolgan meros bugungi tarbiyaning ajralmas qismi bo‘lishi lozim. Ikkinchisi yoshga mos kelish tamoyili: tanlangan qo‘shiq ham, uni o‘rgatish usuli ham o‘smirning rivojlanish darajasiga mos bo‘lishi zarur. Uchinchisi ongli faollik tamoyili: o‘quvchi o‘rganayotgan narsasining ma’nosini tushunishi va unga o‘zi qatnashishi kerak, aks holda qo‘shiq unga begona qoladi. To‘rtinchisi nazariya va amaliyotning birligi: bola qo‘shiq haqida bilib qolmay, uni kuylashi, his qilishi, bir marta bo‘lsa ham tirik ijroni eshitishi kerak. Bu tamoyillar menimcha, butun tizimning ustunlaridir.

Tarbiyaning mazmuniga kelsak, Buxoro qo‘shiqlarining tarbiyaviy imkoniyatlari bir necha yo‘nalishda ko‘rinadi. Allada ona va farzand mehri, parvarish va umid ifodasi bor. Yor-yorda oila qurish, nikoh, ota-ona oldidagi mas’uliyat, mehr va hayo tuyg‘ulari aks etadi. Mehnat qo‘shiqlarida halol mehnatning qadri, tabiat va yer bilan aloqa seziladi. O‘lanlarda esa hayot haqidagi donolik, ba’zan hazil va o‘tkir kuzatuv uchraydi. Bu mavzularning hammasi o‘smir uchun juda dolzarb: u ham oila, mehr,

(cc) BY

mas'uliyat, kelajak, do‘stlik haqida o‘ylayapti. Shuning uchun u folklor matnlarini "eskirgan narsa" deb emas, o‘zining savollariga javob topish mumkin bo‘lgan manba deb qabul qilishi mumkin, agar o‘qituvchi bu yo‘lni to‘g‘ri ochib bersa.

Vatanparvarlik tarbiyasi bu yerda alohida o‘rin tutadi. Vatan tuyg‘usi bu faqat bayroq va madhiya emas, u ona tilining ohangi, bolalikda eshitilgan alla, mahalladagi to‘y, bobo-buvining hikoyasidan boshlanadi. Buxoro folklori orqali o‘smir o‘z yurtining tarixi, odamlarining ruhi, qadriyatlari bilan uchrashadi. Bu uchrashuv nutqdan ko‘ra chuqurroq ta'sir qiladi, chunki bola o‘zining shaxsiy tajribasi orqali o‘z yurtini sevishni o‘rganadi. Men ishonamanki, o‘z shahrining ohangini bilgan, uni kuylay oladigan, uni qadrlaydigan o‘smir ertaga o‘z yurtidan uzoqda ham, uning ohangini yodida saqlaydi va unga hurmat bilan qaraydi. Mana shu ichki aloqa vatanparvarlikning eng ishonchli ildizidir.

Axloqiy tarbiya masalasiga kelsak, folklor qo‘shiqlari, ayniqsa matnlari bilan, bolaga yaxshilik va yomonlik, odob va beodoblik, hayo va mehr haqida chiroyli, majburlamaydigan shaklda gapiradi. Katta yoshdagi odamlarga hurmat, kichiklarga mehr, do‘stlikda sadoqat, mehnatga muhabbat kabi qadriyatlar xalq qo‘shiqlarida tabiiy ravishda uchraydi. Shu bilan birga, o‘qituvchi har bir matnni o‘ylamasdan olmasligi kerak. Ba'zi eski matnlarda bugungi qarashlarga mos kelmaydigan jihatlar ham bo‘ladi. Buni yashirmaslik, balki o‘quvchilar bilan birgalikda tahlil qilish, ularni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish pedagogik jihatdan yaxshiroq. O‘smirga ishonish kerak: u o‘zi fikrlab, to‘g‘ri xulosaga kelishga qodir.

Estetik tarbiyaga ham to‘xtalmoqchiman. Buxoro ohanglari, ularning o‘ziga xos bezaklari, ya'ni nozik ovoz burilishlari, ritmik jilolari bolaning go‘zallikni sezish qobiliyatini rivojlantiradi. Bugungi o‘smir ko‘pincha sodda, bir xil, kompyuterda yaratilgan ritmlarni ko‘p eshitadi. Xalq ohangi esa unga boshqacha, jonli, nafas bilan yuradigan musiqani ko‘rsatadi. Bu taqqoslash uning didini kengaytiradi. Men o‘quvchilarga hech qachon "zamonaviy musiqa yomon, xalq musiqasi yaxshi" demaslik tarafdoriman. Ularni ikkalasini ham tinglashga, farqini sezishga, o‘zi tanlashga o‘rgatish kerak. Chunki majburan singdirilgan did o‘zini oqlamaydi, o‘zi topgan did esa umrbod qoladi.

Endi o‘smirning psixologik xususiyatlariga qaytsak. Bu yoshda shaxsiy mustaqillikka intilish kuchli, shuning uchun o‘smir o‘ziga tashqaridan beriladigan hamma narsaga qarshilik ko‘rsatishi mumkin. Ammo o‘z tanlovi bilan kelgan narsani yaxshi qabul qiladi. Shuning uchun folklorni o‘rgatishda tanlash imkoniyatini bolaga berish muhim: bir nechta qo‘shiqdan o‘zi yoqtirganini tanlasin, uni qanday ijro etishni o‘zi taklif etsin. Yana bir xususiyat: o‘smirlar jamoaga mansub bo‘lishni juda xohlaydi. Folklor esa ko‘p hollarda jamoaviy ijro uchun yaratilgan: to‘yda, sayilda, majlisda hamma birga aytgan. Demak, folklorni o‘rgatish o‘smirning jamoa ehtiyojini qondiradi va shu bilan birga uni jamiyat bilan bog‘laydi.

(cc) BY

Folklor namunalarini tanlash tamoyillari haqida alohida to‘xtalmoqchiman. Birinchidan, tanlangan qo‘shiq Buxoro vohasiga xos, haqiqiy folklor namunasi bo‘lishi, ya’ni uning manbasi ishonchli bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, matn mazmuni tarbiyaviy jihatdan mos, o‘smirga tushunarli va ma’naviy jihatdan toza bo‘lishi lozim. Uchinchidan, ovoz diapazoni va murakkabligi o‘quvchilarning imkoniyatiga to‘g‘ri kelsin. To‘rtinchidan, qo‘shiq turli janrlardan olinsin, ya’ni faqat bir turdagi qo‘shiqlar bilan cheklanmaylik. Beshinchidan, qo‘shiq o‘smirda qiziqish uyg‘otish imkoniga ega bo‘lsin, ya’ni unda o‘yin, hazil, hikoya yoki sahnalashtirish mumkin bo‘lgan jihat bo‘lsin. Bu mezonlar tasodifiy tanlovning oldini oladi.

Qo‘shiqni o‘rgatish bosqichlariga kelsak, men uni besh qadamda tasavvur qilaman. Birinchisi, tayyorgarlik: mavzu haqida qisqa suhbat, qo‘shiqning kelib chiqishi, qaysi marosimda aytilishi haqida qiziqarli hikoya. Ikkinchisi, tinglash: o‘qituvchining yoki yaxshi yozuvning jonli ijrosini diqqat bilan eshitish. Uchinchisi, o‘rganish: ohang va matnni bo‘laklarga bo‘lib, avval quloq bilan, keyin ovoz bilan o‘zlashtirish. To‘rtinchisi, tahlil va talqin: matn ma’nosi, qo‘shiqning tuyg‘usi, uni qanday ijro etish haqida muhokama. Beshinchisi, ijodiy ijro: jamoaviy yoki guruhli chiqish, sahnalashtirish, o‘z variantini taklif qilish. Bosqichlarni o‘tkazib yuborish natijani zaiflashtiradi.

Usullar masalasida men an’anaviy yo‘ldan voz kechishga tarafdor emasman. Eng qadimiy usul, ya’ni quloq orqali o‘rganish va ustozdan shogirdga o‘tish, hozir ham eng ishonchli yo‘llardan biri. Buxorolik ustalar o‘z shogirdlarini yillar davomida shu yo‘l bilan tarbiyalagan. Biroq bu usulga hozirgi o‘smirning ehtiyojlarini hisobga olgan holda yangi elementlar qo‘shish zarur. Ya’ni ustozning jonli ovozi bilan birga, audio va video yozuvlar, munozara, loyiha, guruhda ishlash, rolli o‘yinlar ham bo‘lishi kerak. Eski va yangi o‘rtasida chuqur tafovut yo‘q: eski usul chuqurlik beradi, yangi usul esa o‘smirni qiziqtiradi, ikkalasi birgalikda yaxshi natija beradi.

Interfaol metodlar bu jarayonda ayniqsa foydali. Aqliy hujum orqali o‘quvchilar qo‘shiq mavzusi haqida o‘z fikrini aytadi. Kichik guruhlarda ishlashda bir guruh matn tahlili bilan, boshqasi ohang bilan, uchinchisi sahnalashtirish bilan shug‘ullanadi. Munozara orqali o‘smir “bu qo‘shiq bugun ham aktualmi?” degan savol ustida bahslashadi. Rolli o‘yinlarda esa marosimni, masalan, to‘y yoki bayram sahnasini qayta jonlantiradi va qo‘shiq o‘z o‘rnida, o‘z maqsadida eshitiladi. Bunday darslar o‘smirni tinglovchidan ishtirokchiga aylantiradi, ishtirokchi esa o‘zi qatnashgan narsani yaxshi eslab qoladi va qadrlaydi.

Axborot-kommunikatsiya vositalari ham bu ishda yaxshi yordamchi. Buxoroning mashhur ijrochilari, eski yozuvlar, folklor ansambllarining chiqishlari bugun telefon yoki proyektor orqali sinfga olib kirilishi mumkin. O‘quvchilar o‘zlari to‘plagan qo‘shiqlarni yozib olib, kichik elektron arxiv yaratishi ham mumkin. Bu ish nafaqat texnik malaka beradi, balki ularda ijodiy mas’uliyat tuyg‘usini uyg‘otadi: ular endi

(cc) BY

shunchaki o‘quvchi emas, merosni saqlovchi. Ammo texnologiya o‘qituvchining jonli ijrosi va tirik uchrashuvning o‘rnini bosa olmaydi. Ekran orqali eshitilgan ovoz ko‘pincha o‘tib ketadi, xonada eshitilgan ovoz esa uzoq saqlanadi, bu mening kuzatuvim.

Jonli ijrochilar bilan uchrashuvlarning ahamiyatini alohida ta’kidlamoqchiman. Mahalladagi keksa ashulachi, usta doirachi, to‘y qo‘shiqlarini yaxshi biladigan buvi yoki folklor ansambli rahbari maktabga taklif etilsa, o‘smir uchun bu darslikdagi barcha sahifalardan qimmatliroq bo‘lishi mumkin. Bola folklorning kitobdan tashqarida, tirik odamda yashayotganini ko‘radi. U bu odamdan savol so‘raydi, ohangni jonli eshitadi, ba’zan birga kuylaydi. Bunday uchrashuvdan keyin o‘quvchilarning munosabati ko‘pincha o‘zgaradi: oldin “eskirgan” deb qaragan narsaga hurmat bilan boqa boshlaydi. O‘qituvchi bu uchrashuvlarni oldindan puxta rejalashtirishi, o‘quvchilarni savollar tayyorlashga undashi kerak.

Ijodiy loyihalar o‘smirning faolligini oshiradigan yana bir muhim yo‘l. Masalan, o‘quvchilar oilasi va mahallasidagi qo‘shiqlarni yozib kelishi, ularni sinfda taqdim etishi, taqqoslashi mumkin. Boshqa guruh Buxoro folkloridan sahnalashtirilgan kompozitsiya tayyorlashi, uchinchisi folklor haqida kichik video yoki sahifa yaratishi mumkin. Bunday ishda bolalar nafaqat ijrochi, balki tadqiqotchi, tashkilotchi, ijodkor bo‘lib ham ishtirok etadi. Natijada ularning folklorga munosabati faqat his emas, bilim bilan ham boyiydi. Men uchun eng muhimi, loyiha oxirida o‘quvchilar “bu bizning ishimiz” deb ayta olishi, ya’ni natijaga o‘zlarini egalik his qilishi.

Oila va mahalla bilan hamkorlik bu jarayonning ajralmas qismi. Folklor kitobdan emas, avvalo oiladan va mahalladan keladi. O‘quvchi uyda buvisidan eski ashulani so‘rasa, bu uning uchun ham oila bilan yangi muloqot imkoniyati bo‘ladi. Mahalla qo‘mitasi, keksalar, san’at maktablari, madaniyat markazlari bilan aloqa o‘rnatish esa maktabdagi ishni jonlantiradi. Ota-onalarni bayram tadbirlariga taklif etish ularni farzandining muvaffaqiyatidan xursand qiladi va o‘qituvchining ishiga bo‘lgan ishonchni oshiradi. Shu tariqa tarbiya maktab devorlaridan chiqib, oila va jamiyat tarbiyasi bilan hamohang bo‘lib boradi, bu esa uning samarasini oshiradi.

Baholash masalasi ham e’tiborga loyiq. Tarbiya natijasini raqam bilan o‘lchash qiyin: milliy g‘urur yoki hurmatni besh ballik shkalada ko‘rsatib bo‘lmaydi. Shuning uchun men ko‘proq sifat ko‘rsatkichlariga tayanaman: o‘quvchining qiziqishi, ishtiroki, o‘z fikrini bildirishi, loyihadagi hissasi, oiladan to‘plagan materiallari. Kuzatuv, suhbat, o‘z-o‘zini baholash, kichik so‘rovnomalar bunga yordam beradi. Muhimi, baholash jazolash vositasi bo‘lmasligi, balki o‘sishni ko‘rsatuvchi oyna vazifasini o‘tashi kerak. Chunki o‘smir baho qo‘rquvi bilan emas, qiziqish bilan o‘rganganda, tarbiya chuqur ildiz otadi va unutilmaydi.

Folklor tarbiyasining nazariy ildizlari xalq pedagogikasiga borib taqaladi. Bizning xalqimiz asrlar davomida bolani qanday tarbiyalash haqida o‘z qoidalarini yaratgan va

(cc) BY

ularni qo‘shiqda, maqolda, ertakda saqlagan. Sharq allomalari ham musiqaning inson ruhiga, kayfiyati va xulqiga ta’siri haqida yozgan, Ibn Sino kabi buyuk olimlar asarlarida musiqa masalasiga alohida o‘rin ajratilgan. Bu mulohazalar bugungi pedagogika uchun ham saboq: musiqa shunchaki ko‘ngilochar emas, tarbiya vositasi. Shuning uchun Buxoro folklorini o‘rgatishda men xalq pedagogikasining chuqur qatlamiga tayanishni to‘g‘ri deb bilaman, bu bizni shunchaki zamonaviy usullar sinoviga emas, ming yillik tajribaga ulaydi.

Dars shakllari haqida ham aytish kerak. Folklorni o‘rgatish faqat darsda emas, bir necha shaklda tashkil etilishi mumkin: oddiy dars, to‘garak mashg‘uloti, tarbiyaviy soat, bayram tadbiri, ekskursiya, uchrashuv kechasi, tanlov. Masalan, Navro‘z bayramiga tayyorgarlik davrida Buxoro marosim qo‘shiqlarini o‘rganish tabiiy bo‘ladi, chunki qo‘shiq o‘z davrida jaranglaydi. Buxoroning tarixiy joylariga uyushtirilgan ekskursiyada esa o‘quvchilar shu joylarga bog‘liq qo‘shiq yoki ohangni eshitishi mumkin. Shakllarning ko‘pligi bolani zeriktirmaydi va folklorni hayotning turli sahnasida ko‘rsatadi. Eng yaxshi natijani esa shakllarning biri emas, ularning uyg‘unligi beradi.

Matn ustida ishlash alohida e’tiborni talab qiladi. Buxoro qo‘shiqlarida o‘ziga xos so‘zlar, sheva elementlari, eski iboralar uchraydi va o‘smir ularning ma’nosini bilmasa, qo‘shiq unga yuzaki qoladi. Shuning uchun men har yangi qo‘shiqdan oldin matndagi tushunish qiyin so‘zlarni birgalikda muhokama qilishni tavsiya qilaman. Bolalar so‘zlarning ma’nosini o‘zlari kattalardan so‘rab kelsa, yanada yaxshi. Shuningdek, shevaga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, uni “noto‘g‘ri til” deb emas, boy madaniyat qatlami deb ko‘rsatish muhim. Matn ma’nosini anglagan o‘quvchi qo‘shiqni sovuq ijro etmaydi, uning ovozi ham, nigohi ham o‘zgaradi, bu esa tarbiyaning asl natijasidir.

Ritm va harakat ham folklorni o‘rgatishda muhim vosita. Buxoro qo‘shiqlari ko‘p hollarda doira ritmi, qarsak va ba’zan oddiy raqs harakatlari bilan birga ijro etilgan. Agar bolalar qo‘shiqni faqat o‘tirib kuylasa, uning jonli ruhining yarmi yo‘qoladi. Doira bilan jo‘rlik, chapak bilan ritm berish, yengil harakat qo‘shish o‘smirga ham zavq, ham tushunish beradi. Ayniqsa, uyatchan o‘quvchilar ritmik ishda o‘zlarini yaxshiroq his qiladi, chunki ularga e’tibor bevosita ovozlariga emas, umumiy jarayonga qaratiladi. Shu bilan birga, ritm hissi bolada diqqat, intizom va jamoa bilan uyg‘un harakat qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Yakka va jamoaviy ijro o‘rtasidagi muvozanat ham muhim. Jamoaviy kuylash o‘smirda xavfsizlik hissi beradi va uyatni kamaytiradi, yakka ijro esa javobgarlikni va o‘ziga ishonchni oshiradi. Men odatda qo‘shiqni birinchi navbatda hamma bilan o‘rgataman, keyin kichik guruhlarda, eng oxirida xohlovchilar yakka o‘zi aytadi. Hech kimni majburlamayman, chunki majburlash tarbiyaviy emas, aksincha, qo‘rquv uyg‘otadi. Ijro odobi, ya’ni sahnada o‘zini tutish, boshqa ijrochini tinglash, tomoshabinga hurmat ham tarbiyaning bir qismi. O‘smir sahnada qanday turishni,

(cc) BY

qanday kirib-chiqishni, qanday minnatdorchilik bildirishni o‘rgansa, bu hayotda ham foydali bo‘ladi.

Mahalliy folklor arxivi yaratish haqidagi fikrim, menimcha, ayniqsa qimmatli. O‘quvchilar mahalladagi keksa odamlar bilan suhbatlashib, ularning qo‘shiqlarini yozib olishi, kimdan, qachon va qaysi vaziyatda eshitgani haqidagi ma’lumotlarni qayd etishi mumkin. Bu ish bolalarga tadqiqot usullarini o‘rgatadi, ularni keksalarga hurmat va muloqot odobiga undaydi. Albatta, ularga suhbat madaniyatini tushuntirish kerak: ruxsat so‘rash, shoshmaslik, hurmat bilan tinglash, yozib olishdan oldin roziligini olish. Yig‘ilgan materiallar maktab muzeyida yoki elektron to‘plamda saqlanishi mumkin. Shunda tarbiya jarayoni ayni paytda madaniy merosni asrash ishiga ham aylanadi, bu esa o‘smir uchun katta mas’uliyat va g‘urur manbai.

Fanlararo bog‘liqlik ham bu ishning samarasini oshiradi. Folklor qo‘shiqlari adabiyot, tarix, ona tili, tasviriy san’at, hatto geografiya darslari bilan bog‘lanishi mumkin. Masalan, adabiyot o‘qituvchisi bilan birga qo‘shiq matnining poetik tuzilishini tahlil qilish, tarix o‘qituvchisi bilan marosim va urf-odatlarning kelib chiqishini o‘rganish, tasviriy san’at o‘qituvchisi bilan qo‘shiq mavzusiga rasm yoki libos chizish mumkin. Bunday integratsiya bolaga bilimlar bir-biridan ajralmaganini ko‘rsatadi va folklorni hayotning turli tomonlarini bog‘lovchi ip sifatida namoyon qiladi. Shuningdek, bu hamkorlik o‘qituvchilar jamoasini ham birlashtiradi va maktabda umumiy tarbiyaviy muhit yaratadi.

O‘qituvchining tayyorgarligi hal qiluvchi omil. Buxoro folklorini o‘rgatish uchun o‘qituvchi o‘zi uni yaxshi bilishi, hech bo‘lmaganda bir necha qo‘shiqni sof va ishonchli ijro eta olishi, ularning tarixi va ma’nosini bilishi kerak. Bundan tashqari, o‘smir bilan muloqot qilish san’ati, uning kayfiyatini sezish va hurmat bilan gaplashish qobiliyati ham zarur. Menimcha, bunday o‘qituvchi doimiy o‘z ustida ishlaydi: ustalardan o‘rganadi, ilmiy manbalarni o‘qiydi, seminarlarda qatnashadi, hamkasblari bilan tajriba almashadi. Agar o‘qituvchi folklorni o‘zi sevmasa, o‘quvchi buni darhol sezadi va hech qanday usul uni qutqarmaydi. Shuning uchun metodikadan oldin o‘qituvchining o‘zi folklorga bo‘lgan samimiy munosabati turadi.

Tarbiyaviy soatlar va ma’naviyat daqiqalari ham folklor uchun qulay maydon bo‘lishi mumkin. Har bir tarbiyaviy soatni uzun ma’ruza o‘rniga bitta qo‘shiq, uning hikoyasi va qisqa muhokama bilan boshlash mumkin. Masalan, allaning ma’nosi haqida suhbat, onalar haqidagi qo‘shiqni birgalikda tinglash, yor-yorning oila qadri haqidagi mazmuni ustida fikr yuritish bolalarni nasihatsiz o‘ylashga undaydi. Bunday qisqa lahzalar ko‘p vaqt olmaydi, lekin o‘quvchining yodida uzoq qoladi. Bu usulning asosiy qadri shundaki, u tarbiyani quruq majburiyatdan ichki ehtiyojga aylantiradi: bola “shuni tinglashim kerak” emas, “shuni yana tinglagim keladi” deb o‘ylaydi.

Albatta, bu yo‘lda qiyinchiliklar ham bor. Birinchidan, o‘quvchilarning ko‘pi folklorni eskirgan deb biladi va unga qiziqish bildirmaydi. Ikkinchidan, ba’zi

(cc) BY

o‘qituvchilar Buxoro folkloriga oid yetarli bilim va material bilan ta’minlanmagan. Uchinchidan, dars soatlari kam, o‘quv yuklamasi yuqori. To‘rtinchidan, texnik vositalar va ovoz yozish imkoniyatlari ko‘pincha cheklangan. Beshinchidan, mahalliy folklor namunalari to‘liq yozib olinmagan va tizimlashtirilmagan, ko‘plab qo‘shiqlar esa keksalar bilan birga yo‘qolib ketish xavfida. Bu muammolarni yashirmay, ochiq tan olish kerak, chunki ularni hal qilishning birinchi qadami shundan boshlanadi. Maqola shu qiyinchiliklar sharoitida ham qo‘llash mumkin bo‘lgan yo‘llarni taklif etishga harakat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi haqida yana bir bor aytsam. Bugungi o‘smir axborot oqimi, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy madaniyat ichida o‘sadi. Bu muhit unga ko‘p imkoniyat beradi, lekin ayni paytda uni o‘z ildizidan uzoqlashtirishi, hammaga o‘xshash bo‘lib qolishiga olib kelishi mumkin. Globallashuv sharoitida o‘z milliy qiyofangni saqlash masalasi har qachongidan muhimroq. Buxoro folklori esa shu qiyofaning jonli, eshitiladigan ko‘rinishidir. Uni yuqori sinf o‘quvchisiga to‘g‘ri yetkazish, uni sevdirish esa nafaqat musiqa o‘qituvchisining, balki butun maktabning, oilaning va jamiyatning vazifasi. Shuning uchun mavzu pedagogik jihatdan ham, ma’naviy jihatdan ham, ijtimoiy jihatdan ham dolzarb, deb hisoblayman.

Tadqiqotning maqsadi yuqori sinf o‘quvchilarini tarbiyalashda Buxoro folklor qo‘shiqlarini o‘rgatishning pedagogik asoslarini aniqlash va ilmiy-amaliy jihatdan asoslashdir. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: Buxoro folklorining tarbiyaviy imkoniyatlarini tahlil qilish, yuqori sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini o‘rganish, folklor namunalarini tanlash tamoyillarini asoslash, o‘qitish bosqichlari va metodlarini belgilash, oila va jamoatchilik bilan hamkorlik yo‘llarini ko‘rsatish. Tadqiqot obyekti umumta’lim maktablarida musiqa madaniyati darslari va to‘garaklarida tarbiya jarayoni, predmeti esa shu jarayonda Buxoro folklor qo‘shiqlaridan foydalanishning pedagogik asoslaridir. Tadqiqotda adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv va amaliy tajribani umumlashtirish usullari qo‘llandi.

Yuqorida men mavzuning asosiy tushunchalarini, muammolarini va dolzarbligini ko‘rib chiqdim. Bundan keyingi qismda barcha bu fikrlar yagona tizimga birlashtiriladi. Bu yerda men faqat nazariya bilan cheklanib qolmayman, balki amaliy yo‘nalishlarni ham ko‘rsatmoqchiman. Chunki tarbiya kitobdagidek silliq bo‘lmaydi, sinfda esa hamma narsa o‘zgacha kechadi. Shuning uchun o‘z kuzatuvlarim va mulohazalarimni hamkasblar muhokamasiga havola qilishni lozim topdim. Endi mavzuning markaziy g‘oyasiga, ya’ni tarbiyaviy maqsad, folklor mazmuni va pedagogik usullarning yagona tizimga birlashishiga o‘tamiz. Shuni ham eslatib o‘tay: men bu maqolada tayyor retsept taklif qilmayman. Har bir sinf, har bir maktab va har bir o‘qituvchi o‘ziga xos, shuning uchun bayon etilgan fikrlar ijodiy qo‘llanishi va sharoitga qarab o‘zgartirilishi kerak bo‘lgan yo‘nalish sifatida qabul qilinishi lozim.

(cc) BY

Bu men uchun shaxsiy mas'uliyat ham, chunki shu aziz tuproqda o'sgan odam o'z yurtining ohanglari oldida chuqur qarzdorlik his qiladi.

Endi yuqorida aytilganlarning hammasi bir markazda uchrashadigan joyga keldik. Menimcha, mavzuning kulminatsiyasi shundaki, Buxoro folklorini yuqori sinf o'quvchilariga o'rgatish alohida qo'shiq o'rgatish emas, uch tarkibiy qismning birlashuvidir: tarbiyaviy maqsad, folklorning o'ziga xos mazmuni va o'smirga mos pedagogik usul. Maqsad bo'lsa-yu, mazmun yetarli bo'lmasa, tarbiya quruq shiorga aylanadi. Mazmun boy bo'lsa-yu, usul eskirgan bo'lsa, o'smir uni qabul qilmaydi. Usul zamonaviy bo'lsa-yu, uning ichida ma'no bo'lmasa, qiziqish tez so'nadi. Faqat uchalasi uyg'un ishlaganda folklor o'smirning yuragiga yetib boradi, uning milliy g'ururini, axloqiy tuyg'usini va estetik didini shakllantiradi.

Bu tizimda o'qituvchi va o'quvchi munosabati alohida o'rin tutadi. O'smir tarbiyani tashqaridan berilgan buyruq sifatida emas, ishonchli kattalar bilan hamkorlik jarayoni sifatida qabul qilsagina, ichida o'zgarish yuz beradi. Folklor esa bu hamkorlik uchun juda yaxshi vosita: o'qituvchi ham, o'quvchi ham bobolar merosi oldida teng, ikkalasi ham o'rganuvchi. Shunday paytlarda o'qituvchi o'zining tarbiyachi sifatidagi yuqori o'rnini bir oz qoldirib, birgalikda kashf etuvchiga aylanadi va aynan shu holat o'smirning ishonchini qozonadi, bu esa har qanday uslubdan muhim.

Bu g'oyani amalga oshirish uchun men to'rt qadamli yo'lni taklif qilaman. Birinchi qadam, tanishtirish: o'quvchi qo'shiq bilan qiziqarli hikoya, jonli ijro yoki mahalliy ijrochi bilan uchrashuv orqali tanishadi. Ikkinchi qadam, anglash: matn ma'nosi, kelib chiqishi va tuyg'usi birgalikda muhokama qilinadi. Uchinchi qadam, o'zlashtirish: qo'shiq quloq orqali, bo'laklab, jamoa bilan o'rganiladi, ritm va harakat qo'shiladi. To'rtinchi qadam, ijod va tarqatish: o'quvchilar loyiha, sahnalashtirish, mahalla bilan hamkorlik orqali qo'shiqni boshqalarga ham yetkazadi. Bu yo'l qat'iy qolip emas, o'qituvchi uni sinfining holatiga moslashtirishi mumkin.

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga keldim. Birinchidan, Buxoro folklor qo'shiqlari o'zining mazmuni va ohangi bilan o'smirda milliy g'urur, vatanparvarlik, oilaga va keksalarga hurmat, mehnatga muhabbat kabi fazilatlarni shakllantirishning samarali vositasi. Ikkinchidan, yuqori sinf o'quvchilarining mustaqillikka intilishi, jamoaga ehtiyoji va soxtalikni sezish qobiliyati hisobga olinsa, tarbiya yashirin, lekin samimiy tarzda amalga oshirilishi kerak. Uchinchidan, namunalarni tanlashda ishonchlilik, tarbiyaviy yaroqlilik, yosh va ovoz imkoniyatiga mosligi, janrlarning xilma-xilligi, qiziqarlilik mezonlariga amal qilish zarur. To'rtinchidan, an'anaviy usullar interfaol metodlar, axborot vositalari va ijodiy loyihalar bilan boyitilganda samara oshadi. Beshinchidan, oila va mahalla bilan hamkorlik tarbiyani maktab devorlaridan tashqariga olib chiqadi.

Kutilayotgan samaraga kelsak, men uni bir kunlik yoki bir oylik natija sifatida ko'rmayman. Izchil ishlangan bir o'quv yili davomida o'quvchilarning Buxoro

(cc) BY

folkloriga qiziqishi ortishi, ular bir necha qo‘shiqni mazmuni bilan bilishi, oilasidan eski ashulalar to‘plashi, sahnada o‘zini erkin tutishi, keksalarga hurmati kuchayishi mumkin. Eng muhimi, ular o‘z yurtining ohangiga begona emasligini his qiladi. Bunday ichki o‘zgarishni qog‘ozdagi hisobotda ko‘rsatish qiyin, ammo sinfda uni sezmaslik mumkin emas va menimcha, tarbiyaning haqiqiy mezoni ham ana shu.

Amaliyotchi o‘qituvchilar uchun tavsiyalarim quyidagicha. Mahalliy folklor namunalarini o‘z hududidan to‘plab, maktab uchun kichik arxiv yaratish. Har bir yangi qo‘shiqni uning hikoyasi va ma’nosi bilan birga berish. O‘smirga tanlash imkonini berish, uni majburlamaslik. Jamoaviy ijrodan boshlab, asta-sekin yakka ijroga o‘tish. Mahalladagi keksa ijrochilarni yilda kamida bir necha marta maktabga taklif etish. Fanlararo bog‘liqlikdan foydalanib, adabiyot va tarix o‘qituvchilari bilan hamkorlikda tadbirlar o‘tkazish. Baholashda ball o‘rniga sifat ko‘rsatkichlari, o‘quvchining ishtiroki va o‘sishini inobatga olish. Maktab rahbariyatiga esa folklor to‘garaklarini qo‘llab-quvvatlash va o‘qituvchilar malakasini oshirishga e’tibor berish tavsiya etiladi.

Shuningdek, bu yo‘nalishning kelajagi haqida bir fikr bildirmoqchiman. Agar har bir maktab o‘z mahallasidagi folklorni bir-ikki yil davomida yozib borsa, Buxoro viloyati miqyosida juda boy, ishonchli va jonli arxiv yig‘ilishi mumkin. Bu arxiv nafaqat o‘qituvchilar, balki tadqiqotchilar, ijrochilar va butun xalq uchun qimmatli manba bo‘lardi. Bu ishda o‘smirlarning o‘zi eng asosiy ishtirokchi, chunki ular zamonaviy texnologiyani bilishadi va keksalarning ovozini kelajakka saqlab qolishga qodir. Shunday qilib, tarbiya va merosni asrash bitta ishning ikki yuzi bo‘lib qoladi.

Albatta, bu ish bilan hamma masala hal bo‘lmaydi. Maqoladagi fikrlar asosan adabiyotlar tahlili va pedagogik mulohazalarga tayanadi, ularni keng ko‘lamli tajriba-sinov ishlari bilan tekshirish zarur. Bundan tashqari, Buxoro folklorining ko‘plab namunalari hali yozib olinmagan va tizimlashtirilmagan, bu kelgusi tadqiqotchilar uchun katta maydon qoldiradi. Biroq men shunga ishonamanki, bu yo‘nalishda qilingan har bir kichik ish, bir buvidan yozib olingan bitta alla, bir maktabda yonib ketgan bitta folklor to‘garagi, kelajak avlodlar uchun juda qadrli bo‘ladi.

Maqolani boshlagan manzaraga qaytsam. Kechqurun Buxoro mahallalarida hamon alla, doira va qadimiy ashulalar eshitiladi, faqat ularni tinglovchi yosh quloqlar kamayib bormoqda. Bu quloqlarni qaytarish uchun katta tadbirlar ham, ko‘p mablag‘ ham shart emas: o‘qituvchining samimiyligi, o‘smirga hurmati va o‘z yurtining ohangiga muhabbati yetarli. Chunki o‘z xalqining ovozini bir marta yurakdan eshitgan bola, uni hech qachon butunlay unutmaydi. Bizning vazifamiz esa shu ovozning yosh avlod qalbida yashashiga yo‘l ochish, uni o‘tmishdan kelajakka ishonch bilan olib o‘tishdir. Shu sababli hamkasblarimni ham bugundan boshlab o‘z mahallasidagi bitta qo‘shiqni yozib olishga va uni sinfga olib kirishga da’vat etaman. Boshlash uchun esa bitta mashg‘ulot, bitta qo‘shiq va sabr yetarli.

(cc) BY

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidiy, Said Boltazoda. Влияние музыки на человека. Academy 4 (4), 63-65

2. Saidiy, Said Boltazoda. Теория магнитных эффектов других голосов многоголосной музыки. Science and Education 4 (1), 577-582

3. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Модуляционные эффекты музыкального произведения. Science and Education, 4 (1), 563-569.

4. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Особенности эффекта системы тяготения аккордов в музыке. Science and Education, 4 (1), 590-596.

5. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Взаимное влияние тоники, субдоминанты и доминанты. Science and Education, 4 (1), 570-576.

6. Болта-Зода, С. С. (2022). Особенность мгновенного появления вторичного аккорда, органный пункт. Science and Education, 3(12), 885-891.

7. Расулова, Д. Ш. К., & Болтазода, С. С. (2022). Национальные инструменты Узбекистана. История музыкальных инструментов: дутар и уд. Science and Education, 3(3), 858-864.

8. Салимова, Б. Б. К., & Болтазода, С. С. (2022). Музыка как дискурс управления многоголосной музыки. Science and Education, 3(3), 845-850.

9. Халимов, Ш. Ш. Ў., & Болтазода, С. С. (2022). Некоторые аспекты формирования и развития музыкального воздействий с ее последствиями на развитии ребёнка. Science and Education, 3(3), 837-844.

10. Болта-Зода, С. С. (2022). Взаимодействие теории и гармонии музыки. Science and Education, 3(12), 851-856.

11. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Влияние внутри тяготеющих звуков аккорда. Science and Education, 4 (1), 583-589.

12. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Эффекты модуляции и отклонении музыки. Science and Education, 4 (1), 550-555.

13. Болта-Зода, С. С. (2022). Теоретические основы построения музыки. Science and Education, 3(12), 844-850.

14. Ропиева, Д. А. Қ., & Болтазода, С. С. (2022). Вокально-хоровые песни, обработка народных песен и развития мастерства учащихся. Science and Education, 3(4), 1200-1205.

15. Болтазода, С. С. (2022). Оценка характеристик волнообразных голосов в хоровом пении. Science and Education, 3(3), 865-871.

16. Саидий, С. (2019). Влияние музыки на личность и психику ребёнка. Вестник интегративной психологии, (19), 217-220.

17. Болта-Зода, С. С. (2022). Полифонический кондукт к строфической форме в музыке. Science and Education, 3(12), 837-843.

18. Саидий, С. Б. Продвижение новых принципов творческого фортепианного исполнительства в профильных школах искусств и культуры. Science and education. Scientific Journal, 4(3), 1612-1617.

19. Ропиева, Д. А. К., & Болтазода, С. С. (2022). Технологии формирования и развития вокально-хорового мастерства учащихся через народные песни. Science and Education, 3(3), 831-836.

20. Рустамов, А. Р. О., & Болтазода, С. С. (2022). Способы обогащения уроков игры на фортепиано передовым зарубежным опытом. Science and Education, 3(3), 904-910.

21. Қувватова, Н. Б. Қ., & Саидий, С. Б. З. (2022). Основные направления и тенденции развития будущих учителей по направление музыки. Science and Education, 3(8), 204-210.

22. Мухаммадиева, Р. У., & Болтазода, С. С. (2022). Основы современного педагогического творчества по сфере хора. Дирижёр как оптимально управляющий голосом хора в музыкальном театре. Science and Education, 3(3), 918-923.

23. Комил Буронович Холиков (2024). Вспомогательные клетки нервной ткани и действия периферических нервов в Шванновском клетке. Science and Education, 5 (12), 99-104.

24. Комил Буронович Холиков (2024). Специальные приёмы обучение изучения обмена калия и натрия в пороге мембраны Шванье. Science and Education, 5 (12), 69-74.

25. Комил Буронович Холиков (2025). Поликомилойиды генератор музыкального воспроизводимости пианиста в психофизиологии. Science and Education, 6 (1), 134-141.

26. Болта-Зода, С. С. (2022). Определения понятий диктанта в теории музыки. Science and Education, 3(12), 823-828.

27. Алиев, Б. Т. У., & Саидий, С. Б. (2022). Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. Science and Education, 3(5), 1484-1492.

28. Рустамов, А. Р. О., & Болтазода, С. С. (2022). Методы и приёмы обучения игры на фортепиано. Science and Education, 3(3), 911-917.

29. Наргиза Бахтиёр Қизи Қувватова, & Саидий Саид Болтазода (2023). Современные методы работы с детьми, не имеющими музыкального образования. Science and Education, 4 (2), 1248-1255.

30. Эрназарова, А. Ф. Қ., & Саидий, С. Б. (2022). Методики обучения народным музыкальным ладам учащихся музыкальных школах и школ искусств. Science and Education, 3(11), 1021-1026.